

КИЇВСЬКІ ДНІ АННИ ГОРЕНКО

*Пам'яті великого поета
Анни Ахматової*

*“Анна Андреевна, вышел Франко на русском языке,
есть там стихи и в Вашем переводе.*

Это как же, Вы с подстрочником переводили?”

На лице Анны Андреевны — благородное негодование:

“Милая моя, Вы, кажется, забыли, что моя фамилия — Горенко!”

Михайло Степаненко

композитор

і музично-громадський діяч,

заслужений діяч

мистецтв України,

Народний артист України,

голова спілки композиторів

України в 1992—2005 роках,

м. Київ

Ця розмова відбувалась в Москві 27 лютого 1966 року. 5 березня *Анни Ахматової* не стало. Її дівоче прізвище було *Горенко*, після заміжжя *Гумільова*, поетичний псевдонім — *Анна Ахматова*.

Про джерела поетичного псевдоніму літературознавцями написано десятки досліджень, про її взаємини з першим чоловіком *Николаєм Гумільовим* та іншими чоловіками — сотні, про українське коріння і рід Горенків — майже нічого. А рід походив з Черкащини...

Недалеко від містечка Шпола на річці Гнилий Ташлик лежить село Матусине¹. Колись це був козацький хутір, який після зруйнування Запорізької Січі дістався князю *Г. Потьомкіну*, а пізніше його родичам². В цьому селі орієнтовно в 1784 році й народився *Андрій Якович Горенко* — прадід Анни Ахматової. В 1805 році за рекрутською повинністю *Андрій Горенко* стає рядовим 41-го Єгерського полку і починає свій солдатський шлях. Він — герой Російсько-Турецької війни 1806—1812 рр. (відзначився в перемозі над турками біля річки Темрук у 1810 році та при взятті у полон трьохбунчужного паші — *Пехлевана*). Під час війни з *Наполеоном* отримав срібну медаль за участь у Бородінському бою, а в 1814 році удостоївся ще однієї срібної медалі за взяття Парижу. В грудні 1825 року *Андрій Горенко* отримує чин прапорщика й особисте дворянство.

Його син *Антон Горенко* (1818—1891), що також народився на Черкащині, від 14 років — юнга Чорноморського флоту, хоробрий офіцер, який відзначився при обороні Севастополя під час Кримської війни. Нагороджений орденами Святої Анни, Святого Володимира, Святого Станіслава, медалями “За захисту Севастополя”, “В память войны 1853—1856 гг.”. Разом із дружиною *Яриною* він оселяється в Миколаєві, де у подружжя народилось дев’ятеро дітей (*Петро, Андрій, Леонід, Михайло, Володимир, Марія, Анна, Надія* та *Аспазія*). Один із синів полковника *Антон Горенка, Андрій*, — батько *Анни Ахматової*.

Безперечно, *Андрій Антонович Горенко* (1848—1915) — видатна особистість. Як і батько, він був моряком. Від 10 років — кадет штурманської роти, від 1870 року — прапорщик та навчається в Одеському (Новоросійському) університеті. Пізніше — викладач морських юнкерських класів у Миколаєві. Читає курси навігації,

Анна Ахматова: 1925 р. (фото П. Лукницького) і 1960-ті роки

теоретичної механіки, фізики, фізичної географії, російської мови. В 1875 році його призначають викладачем Петербурзького Морського корпусу, але після вбивства царя *Олександра II* у 1881 році *Андрій Горенко*, запідозрений у зв'язках із народовольцями, потрапляє під нагляд таємної поліції. Його близький товариш, мінний офіцер *Нікітенко*, був повішений в Петропавлівській фортеці за виготовлення динамітних бомб для терактів, а рідна сестра, *Анна Горенко*³, яка входила до гуртка петербурзьких народовольців, була заарештована⁴. *Андрія Горенка* було звільнено з військової служби і відправлено у відставку. Він повертається до Миколаєва і працює штурманом на комерційних кораблях Чорноморського торговельного флоту.

У цей час починається і його літературна діяльність. Він співпрацює з газетою “Николаевский вестник”, публікує морські оповідання, статті щодо пенсійного забезпечення моряків та діяльності акціонерної компанії “Товариство пароплавання і торгівлі”⁵.

У березні 1887 року *Андрій Горенко* поселяється в Одесі, де в червні 1889 року і народилася його знаменита дочка. Через рік Андрія, як унікального багатопрофільного спеціаліста, запрошують до Петербургу, де він стає заступником Голови “Головного управління торговельного мореплавання і портів”. Його роль у розвитку чорноморського і дунайського морепла-

ства, в розвитку миколаївського суднобудівництва беззаперечна, але недостатньо вивчена і недооцінена.

Він був високий і красивий (петербурзькі дами називали його “красавець черноморець”), знав і любив літературу⁶, був завзятим театралом⁷. Разом із дочкою відвідував Російський музей, Ермітаж, Маріїнський театр (він орендував половину ложі в Маріїнському театрі). *Анна Ахматова* згадувала: “він був добрим батьком...”.

Але коли у дівчини виявився потяг до поетичної творчості (а писати вона почала від 11 років), він глузував з неї і називав “*декаденткою*”. Конфлікт між батьком і дочкою виник після публікації її віршів під прізвищем *А. Горенко*. “Я не хочу, щоб ти під своїми віршами підписувалась моїм ім'ям. Тоді я виконала бажання батька і взяла собі псевдонім ...” — згадувала *А. Ахматова*. В інших спогадах, відповідаючи на запитання *Л. Чуковської*: “Хто придумав її псевдонім?” — Вона відповіла трохи інакше: “Ніхто, певна річ. Ніхто тоді мною не опікувався. Я була вівця без пастуха. Тільки сімнадцятирічне очманіле дівчисько могло вибрати татарське прізвище для російської поетеси... Мені тому прийшло в голову взяти собі псевдонім, що батько дізнавшись про мої вірші сказав: “Не ганьби мое ім'я”. — “І не треба мені твого імені” — відповіла я. Сама вона часто називала свій псевдонім “*кличкою*”. Навіть в геніальній “Третій північній елегії”:

Анна Горенко під час навчання в гімназії.
Царське Село, 1904 р.

*“И женщина какая-то моё
Единственное место заняла,
Моё законнейшее имя носит,
Оставивши мне клочку, из которой
Я сделала, пожалуй, всё, что можно.
Я не в свою, увь, могилу лягу”.*

Але в основі конфлікту між Андрієм Горенком та його дочкою були не так її перші поетичні спроби, як розлучення Андрія з дружиною — матір'ю Анни — Інною Еразмівною. У 1905 році він пов'язує своє життя з іншою жінкою, Оленою Іванівною Страннолюбською, вдовою контрадмірала, і залишається в Петербурзі. А в Анни Горенко починається новий — київський — період біографії.

У квітні 1906 року вона стає гімназисткою 7-го класу Київської Фундуклеївської гімназії. Живе на Мерінгівській вулиці⁸ у своєї кузини художниці Марії Змунчилло (яка пізніше стане дружиною її рідного брата Андрія), часто відвідує знамениті Київські храми. Тисячолітня Софія, Лавра, Михайлівський монастир, Кирилівська церква з розписами Врубеля завжди ввійдуть в її поетичну творчість.

Але в Києві, окрім храмів, існувала ще і художня еліта, визначні талановиті особистості, вплив яких на молоду поетесу⁹ був беззаперечним. У колі київських друзів Анни Горенко особливо цікавою (і в чомусь унікальною) постаттю була одна з лідерів українсь-

кого мистецького авангарду, видатна (в майбутньому всесвітньовідома) художниця *Олександра Екстер* (1882—1949)¹⁰. Їй Анна присвячує один із своїх перших віршів “Старий портрет”¹¹, а *О. Екстер*, у свою чергу, створює перший портрет молодої поетеси.

Десятикімнатна квартира *Екстерів* знаходилась на другому поверсі будинку по вул. Гімназичній (нині Леонтовича), 1. Тут влаштовувались художні виставки, відбувались філософські дискусії, поетичні вечори. Ще один центр зібрань київської художньої інтелігенції знаходився на Печерську в будинку найближчого друга *Миколи Екстера*¹², *Дмитра Давидова*¹³, який на той час був київським предводителем дворянства. Цей аристократичний салон відзначався своїми музичними зібраннями, в яких виступали кращі київські музиканти, часто звучали твори модерної європейської музики. Коло видатних особистостей, що збиралися в цих салонах справді унікальне. Це філософи *Микола Бердяєв* (брат *Наталії Давидової*), *Лев Шестов*, *Густав Шпет*, композитори *Борис Яновський*, *Фелікс Blumenфельд*, *Кароль Шимановський*, літератори *Ольга Форш*, *Олександр Закржевський*, *Володимир Ельснер*, художники *Сергій Ястребцов*, *Абрам Маневич*, *Олександр Архипенко*, піаністи *Йосип Миклашевський*, *Генріх Нейгауз*, *Артур Рубінштейн*.

Дотичність молодої *Анни Горенко* до цих видатних особистостей, спілкування з ними, а пізніше і взаємовплив беззаперечні.

На сьогодні реальним документом, який віддзеркалює події мистецького життя Києва початку ХХ ст., залишається київська періодика.

Анна Горенко із братами Андрієм, Віктором і сестрою Ісю.
У центрі — мати, Інна Еразмівна Горенко

Олександра Екстер. Київ, 1912 р.

На мою думку, найцікавішим і в чомусь унікальним періодичним виданням (яке має певний стосунок до теми нашого дослідження) був київський журнал “В мире искусств”, що двічі на місяць інформував про модерне літературно-художнє життя різних країн світу, не оминаючи актуальних гостро дискусійних тем, які обговорювались в українському суспільстві того часу. Перший номер журналу вийшов із друку в лютому 1907 року, а його першим шеф-редактором став видатний український композитор **Борис Яновський**¹⁴. Фінансування журналу здійснювали родини **Екстерів** та **Давидових**.

Але повернемося до **Анни Горенко**. В лютому 1907 року їй 17 років, вона вчиться в останньому класі Марійської жіночої гімназії (більш відомої під назвою Києво-Фундуклеївської). В тому ж лютому в листі до свого родича вона повідомляє: “... я решила сообщить Вам о событии, которое должно коренным образом изменить мою жизнь. Я выхожу замуж за друга моей юности **Николая Степановича Гумилёва**. Он любит меня уже три года. И я верю, что моя судьба быть его женой. Люблю ли я его, я не знаю, но кажется мне, что люблю...” І далі: “Мой Коля собирается, кажется, приехать ко мне, — я так безумно счастлива. Он пишет мне непонятные слова и я хожу с письмами к знакомым и спрашиваю объяснение. Всякий раз, когда приходит письмо из Парижа, его прячут от меня и передают с великими предосторожностями. Затем бывает нервный припадок, холодные компрессы и общее недомогание. Это от страстности моего характера... он так любит меня, что даже страшно...”.

А в цей час, закоханий в **Анну** двадцятирічний **Микола Гумільов** публікує в заснованому ним (на останні гроші) в Парижі російськомовному журналі

“Sirius”, вірш молодої поетеси **Анни Г.**:

*“На руке его много блестящих колец,
Покорённых им девичьих нежных сердец...”*¹⁵

Але... Подальша примхлива доля цих молодих людей, їхніх непростих взаємин стала складатися непередбачувано і драматично. В травні, після успішного закінчення Фундуклеївської гімназії, **Анна Горенко** їде лікуватись до Криму (була серйозна підозра на сухоти). І тут сталося те, що сталося... раптова, палка, непереборна пристрасть... Любов. Амок. Згадує сама **Анна**¹⁶: “В течение своей жизни любила только один раз. Но как это было! В Херсонесе три года ждала от него письма¹⁷. Три года каждый день, по жару за несколько вёрст ходила на почту и письма так и не получила”. С мукою в голосе: “... и путешествие, и литература, и война, и слава — всё, всё, всё, решительно всё, только не любовь. Как проклятье... Это одна, единственная, как огнём, сожгла всё, и опять ничего”. Пізніше, ця особиста драма перетворюється в її поезію:

*“И спросил меня тихо чужой человек,
Между сосенок встретив одну:
“Ты не та ли, кого я повсюду ищу,
О которой с младенческих лет
Как о милой сестре веселюсь и грущу?
Я чужому ответила: “Нет!”
А как свет поднебесный его озарил,
Я дала ему руки мои,
И он перстень таинственный мне подарил,
Чтоб меня убереж от любви.
И назвал мне четыре приметы страны,
Где мы встретиться снова должны:
Море, круглая бухта, высокий маяк,
А всего непременно - польнь...
А как жизнь началась, пусть и кончится так.
Я сказала, что знаю: аминь!”*

А що ж закоханий **Микола Гумільов**? Нічого не знаючи, він приїздить до Києва влітку 1907 року. **Анна** рішуче відмовляється виходити за нього заміж. Для **Миколи** це була трагедія. Повернувшись до Парижу, він намагався покінчити з собою. Його врятували.

А Київ жив своїм мистецьким життям. Соловцовський театр на чолі з видатним режисером **К. Марджановим**, в Оперному виступають всесвітньовідомі співаки **Леонід Собінов**, **Титто Руффо**, **Федір Шалапін**, а 4 жовтня відбувається довгоочікуваний вечір поетів **Олександра Блока**, **Андрія Белого**, **Сергія Кречетова**, організований журналом “В мире искусств”.

Чи могла молода **Анна Горенко** бути поза цими художніми подіями? Ясно, що ні. Тим більше, що на той час її поетичним ідеалом став **Олександр Блок**. На вечорі він читав “Незнакомку”, “Стихи о прекрасной Даме”, а **Андрій Бєлий** доповідь “О новом искусстве”. Саме в цей час розпочинається інтенсивна поетична творчість самої **Анни Горенко**, пишеться так звана “Киевская тетрадь”, що налічувала понад 200 творів.

Анна Горенко. Євпаторія, 1905 р.

Серед них “Ночь моя бред о тебе”, “Молюсь оконному лучу”, “Я умею любить”, “У кладбища направо пылил пустырь” та багато інших. А її київський побут важкий: “Живём в крайней нужде. Приходится мыть полы, стирать...” — пише вона в одному з листів.

І тут несподіванка. 13 жовтня в Києві з’являється закоханий **Микола Гумільов**. І як грім з ясного неба: “Я никогда не буду Вашей женой, у меня другая любовь”.

Неможливо передати весь жах молодого поета, його душевне страждання і безнадійність. Власне, про це сказала його поезія:

*“Я долго шел по коридорам
Кругом, как враг, таилась тишь.
На пришлеца враждебным взором
Смотрели статуи из ниш...
Я подошел, и вот мгновенный
Как зверь в меня вцепился страх:
Я встретил голову гиены
На стройных девичьих плечах.
На острой морде кровь налипла,
Глаза сияли пустотой
И мерзко крался голос хриплый:
“Ты сам пришел сюда, ты мой!”*

Така от любов.

Вірш був опублікований в журналі “В мире искусств” в листопаді 1907 року.

II

А тепер повернемося до Фундуклеївської гімназії. Збереглися унікальні спогади однокласниці **Анни Горенко**, **Віри Беєр**, які сягають того ж таки 1907 року: “Урок психологии в выпускном (седьмом) классе... Предмет трудный, преподаётся он интересно — преподаватель **Шпет Густав Густавович**, заставляет задумываться над рядом вопросов сложных для нас юных девушек... Сегодня урок посвящен ассоциативным представлениям. Густав Густавович предлагает нам самостоятельно привести ряд примеров из жизни или из литературы, когда одно представление вызывает в памяти другое... Вдруг раздаётся спокойный, не то ленивый, не то монотонный голос:

Фундуклеївська жіноча гімназія. З листівки початку ХХ ст.

*“Столетия-фонарики! О сколько вас во тьме,
На прочной нити времени, протянутой в уме!”*

Торжественный размер, своеобразная манера чтения, необычные для нас образы заставляют насторожиться. Мы все смотрим на **Аню Горенко**, которая даже не встала, а говорит как во сне. Лёгкая улыбка, игравшая на лице **Густава Густавовича** исчезла. “Чи это стихи?” — проверяет он её. Раздаётся слегка презрительный ответ: *“Валерия Брюсова”*. О **Брюсове** тогда слышали очень немногие из нас, а знать его стихи так, как **Аня Горенко**, никто, конечно, не мог. “Пример госпожи Горенко очень интересен”, — говорит **Густав Густавович**. На той час викладачу **Фундуклеївської** гімназії **Густаву Шпету** 27 років, він закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, нагороджений золотою медаллю за філософську роботу “Чи відповів Кант на запитання Юма?”, володіє 17 мовами¹⁸. Разом із дружиною, драматичною актрисою **Марією Крестовською**, стає одним із співзасновників журналу “В мире искусств”.

Непересічною особистістю була і вчителька французької мови гімназії **Олександра Муравйова**. На уроках вона напам’ять читала французьку поезію, під час канікул їздила до Парижу для вдосконалення мовної практики. Її вплив на гімназистку **Аню Горенко** був беззаперечним. Модерною французькою поезією **Верлена**, **Малларме**, **Бодлера** Анна захопилась на все життя. Викладачем російської літератури був **Григорій Александровський**, який відзначав, що шкільні твори **Анни Горенко** гарні, але “мають дивну спрямованість”, і що вона краще за всіх вміє читати тексти “між рядків”.

Як пізніше згадувала сама **Анна Ахматова**, з трьох гімназій, де вона вчилася, найкращою була Київська — навіть у жахливому тифу, яким вона захворіла у 1942 році в ташкентській евакуації, їй марилося, що вона біжить до гімназії київськими вулицями¹⁹.

У 1908 році після тривалого лікування **Анна Горенко** продовжує свою освіту на юридичному факультеті Київських вищих жіночих курсів. Вона змінює адресу і живе одна (вулиця Тарасівська, 23). Треба здобувати професію.

У тому ж таки 1908 році в Парижі виходить збірка віршів **Миколи Гумільова** “Романтические цветы” з присвятою **Анні Горенко**. Ось що написала сама Анна про цю збірку: “В этой книге весь ужас этой любви — все её кошмары, бред и удушье. Призрак самоубийства неотступно идёт за Поэтом. Черная ревность душит, сводит с ума. Измена чудится всюду”.

І як фінал, остання зустріч з **Гумільовим** влітку в Севастополі. Повертають один одному листування, подарунки. Прощаються, як здається, назавжди.

III

Якийсь дивний цей київський журнал “В мире искусств”. Поряд друкуються статті **Симона Петлюри** і **Ніколая Гумільова**, вірші **Шарля Бодлера** і **Івана Франка**. Звіти про концертну прем’єру творів **Клода Дебюсі** і діяльність музично-драматичної школи **Миколи Лисенка**. Не могла не читати **Анна Горенко** і

Анна Ахматова, 1912 р.

статтю про художню виставку, організовану журналом, де в полеміці з чорносотенною газетою “Киевлянин” захищається творчість **Олександри Екстер**. Одна з постійних і місійних тем журналу — Україна. Український театр, історія, музика, архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, живопис. І дійсно, статті про **Марію Заньковецьку**, **Миколу Садовського**, **Івана Тобілевича**, **Панаса Саксаганського**, **Миколу Лисенка** не тільки повідомляли читачів про діяльність цих великих людей, але й збуджували національну свідомість, відчуття гордості за цих геніїв українського духу. Вперше рецензуються п’єси молодого **Володимира Винниченка**, пишеться “про велику історію України”, про “театр української душі”. Знаменно, що навіть в рекламних повідомленнях журналу з’являється назва знакового українського твору “Ще не вмерла Україна”, вірші **Миколи Вороного**, альманахи з портретами діячів української культури.

Наскільки ця інформація впливала на світогляд **Анни Горенко**, ми не знаємо, але роздуми про Україну не полишали її ніколи. Наведемо фрагмент зі спогадів **Лідії Чуковської**: “Анна Андреевна заговорила о Гоголе, о его дружбе со Смирновой²⁰. Я сказала, что Гоголь как человек, как личность не представим для меня.

— Не только для Вас. Представит себе Гоголя никто не может... Я догадалась, почему он со Смирновой дружил: оба они без памяти любили Украину”.

В колі найближчих друзів **Анни Ахматової** був поет **Володимир Нарбут**²¹ (рідний брат видатного українсь-

кого графіка *Георгія Нарбута*). *Надія Мандельштам*, подруга *Анни Ахматової*, згадувала про нього: “*Хохол, гетманський потомок, он оставил после себя кучу стихав, написанных по-русски, но пропитанных украинским духом*”.

Зберігся лист *Гумільова* до *Анни Ахматової*: “... я совершенно убежден, что из всей постсимволической поэзии ты да, пожалуй, (по-своему) *Нарбут* окажутся самыми значительными”. А сама Анна написала про джерела поезії *В. Нарбута* так:

*Это — выжимки бессониц,
Это — свеч кривых нагар,
Это — сотен белых звонниц
Первый утренний удар...
Это — теплый подоконник
Под черниговской луной
Это — пчѣлы, это - донник
Это — пыль и мрак, и зной.*

(Про стихи В. Нарбута)

Для неї він був своїм.

А найвищим авторитетом для неї все-таки був *Інокентій Анненський*, її вчитель в поезії:

*А тот, кого учителем считаю,
Как тень прошел и тени не оставил,
Весь яд впитал, всю эту одурь выпил,
И славы ждал, и славы не дождался.*

Кто был предвестьем, предзнаменовеньем... Вона присвячувала *І. Анненському* вірші, намагалась наслідувати його. Сам *І. Анненський* високо цінував поезію *Т. Шевченка*²², знав і любив українську мову. Зберігся його лист до коханої жінки, який він закінчує словами української пісні: “*Через річеньку, через биструю,/ Подай рученьку, подай другую*”.

Працюючи директором колегії *Павла Галагана* в Києві (на тій же Фундуклеївській)²³ він розпочинає свою титанічну працю над перекладом усіх п'єс *Еврі-*

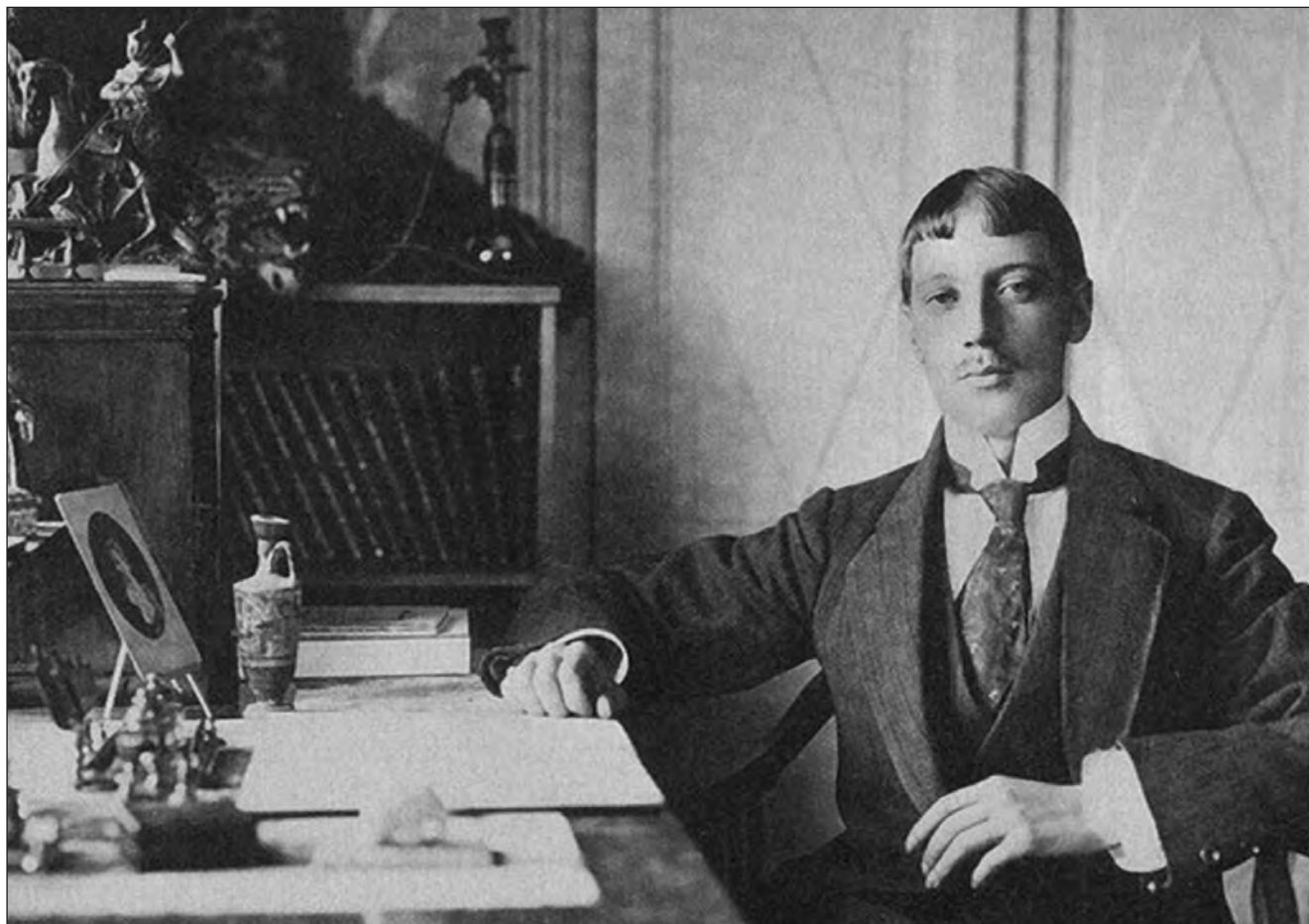
Портрет Анни Ахматової.
Фрагмент картини К. Петрова-Водкіна, 1922 р.

піда. І саме в Києві *Анна Горенко* знайомить *Олександрю Екстер* з щойно завершеною п'єсою *І. Анненського* “*Фамира-Кифаред*”. Ця п'єса стане для художниці могутнім стимулом для майбутнього втілення в театрі її геніальних фантазій. Пізніше (після таїровської²⁴ постановки) критики визнають художнє оформлення п'єси *Олександрю Екстер* однією з вершин театрального живопису ХХ століття.

Миколаївська церков села Нікольська Слободка Остерського уїзду Чернігівської губернії, де 25 квітня 1910 року вінчалися А. Ахматова і М. Гумільов (будівлю церкви знесли у 1960 р., коли будувалася станція київського метро “Лівобережна”; зараз на цьому місці знаходиться Лівобережний ринок і невелика каплиця). Фото поч. ХХ ст.

Запис у щоденнику А. Ахматової: “25 апреля 1910 года я вышла замуж за Н.С. Гумилева. Венчались мы за Днепром в деревянной церкви. В тот же день Уточкин летел над Киевом, и я впервые видела самолет. Шаферами были Вл. Эльснер и (И.А.) Аксенов”.

Микола Гумільов, 1907 р.

IV

З автобіографії *Анни Ахматової*: “Я два года училась на Киевских Высших женских курсах... Всё это время я продолжала писать стихи, с неизвестной целью ставя под ними номера. Судя по сохранившейся рукописи “Песня последней встречи” моё двухсотое стихотворение²⁵:

*“Так беспомощно грудь холодела,
Но шаги мои были легки.
Я на правую руку надела
Перчатку с левой руки.
Показалось, что много ступеней,
А я знала — их только три!
Между клёнов шепот осенний
Попросил: “Со мной умри!
Я обманут своей унылой,
Переменчивой злой судьбой”.
Я ответила: “Милый, милый!
И я тоже. Умру с тобой...””*

А що ж *Ніколай Гумільов*? Він також пише вірші, поеми, прозу. Майже все присвячує *Анні Горенко*:

*Пощади, не довольно ли жалающей боли.
Тёмной пытки отчаянья, пытки стыда!
Я оставил соблазн роковых своеволий
Усмирённый, покорный, я твой навсегда.*

1909 рік.

Відновлюється листування. Дізнавшись, що Анна їде влітку на лікування до Одеси, *Гумільов* поспішає туди: “Анна Андреевна, любите ли Вы меня?” — “Нет, не люблю, но считаю Вас выдающимся человеком”. А він в шаленому захваті від її нових віршів і від неї:

*Её душа открыта жадно
Лишь медной музыке стиха,
Пред жизнью дальней и отрадной
Высокомерна и глуха.
Неслышный и неторопливый
Так странно плавлен шаг её
Назвать нельзя её красивой,
Но в ней всё счастье моё.*

(“Она”)

В листі до Анни він пише: “Я понял, что в мире меня интересует только то, что имеет отношение к Вам”. В листопаді 1909 року в Києві відбувся вечір сучасної поезії “Остров искусств”. Виступали з читанням своїх віршів *Михайло Кузьмін*, граф *Олексій Толстой*, *Петро Потьомкін* і *Микола Гумільов*. На цьому вечері була і *Анна Горенко*. Після концерту в кав’ярні готелю “Европейський” *М. Гумільов* знову запропонував їй руку і серце. Вона дала згоду.

Перед весіллям Анна пише листа найближчій своїй подрузі *Валерії Срезневській*: “Молитесь обо мне, хуже не бывает. Смерти хочу. Вы всё знаете, единственная, ненаглядная, любимая, нежная, Валя моя, если бы я умела плакать”.

Микола Гумільов і Анна Ахматова із сином Левом, 1915 р.

Анна Ахматова і син, Лев Гумільов. 1960-ті роки

Вінчання відбулось 25 квітня 1910 року в невеликій Миколаївській церкві біля Дніпра²⁶. Шаферами на вінчанні були київські поети *Володимир Ельснер* та *Іван Аксьонов*, знайомі *Гумільова* по студії *Олександри Екстер*. Ніхто з родичів Анни на вінчання не прийшов.

*Хорони, хорони мене, ветер!
Родные мои не пришли,
Надо мною блуждающий вечер
И дыхание тихой земли.*

*Я была, как и ты, свободной,
Но я слишком хотела жить.
Видишь, ветер, мой труп холодный,
И некому руки сложить...*

V

Абсолютна більшість дослідників життя і творчості *Анни Ахматової* впевнена, що основною причиною її згоди вийти заміж за *Гумільова* було бажання якомога швидше вирватись з провінційного Києва і після п'ятирічної відсутності повернутись до рідного Царського Села, до столиці імперії. Але факти свідчать про інше.

Анна любила Київ. Поверталась до нього і восени 1910 року, і в 1911, 1912, і в 1914 роках, востаннє — восени 1921 року. Ще в березні 1910 р. від'їзд до Царського Села (де жив *М. Гумільов*) нею не планувався. Вона підготувала всі документи для продовження навчання на Київських вищих жіночих курсах на 1910—1911 рр., але несподіваний від'їзд і зустріч з напівзабутим Царським Селом викликали в неї відчуття розчарування і безнадії:

*И снова дух смятен и потревожен
Истомной скукой Царского Села.
Пять лет прошло. Здесь всё мертво и немо
Как будто мира наступил конец.
Как навсегда исчерпанная тема
В смертельном сне покоится дворец.*

(1910 рік)

З жовтня 1910 року Анна знову живе в Києві, вона в Києві й у день вбивства *П. Столипіна* в київському Оперному театрі у вересні 1911 року²⁷, а в 1914 році *А. Ахматова* створює свій знаковий вірш “Київ”:

*Путь мой жертвенный и славный
Здесь закончу я.*

Сама себе вона називала “Киевская колдунья с Лысой горы”. *О. Блок* називав її Демоном. Ось її спогад: “*Призрачный Киев. В Кирилловском монастыре Богородица с сумашедшими глазами. София вся сокровенная, мозаичный пол на лестнице... И звоны, звоны.*”. Ці дзвони в часи Української революції (1917—1921) трансформуються у *А. Ахматової* в образ софійської непохитності і незламності, “непреклонности”.

*Гулом полны алтари и склепы,
И за Днепр широкий звон летит.
Так тяжёлый колокол Мазепы
Над Софийской площадью гудит.
Всё грозней бушует, непреклонный,
Словно здесь еретиков казнят...*

(1921 рік).

Ми знаємо, що означав в роки революцій “непреклонный колокол Мазепы” для України. Він був близьким і рідним і для самої *Анни Ахматової*. Адже вона в своїй творчості була непохитною і незламною: і в геніальному “Реквіємі”, і в “Поемі без героя”, і у своєму житті.

Анна Ахматова. Малюнок Н.Й. Коган, 1930 р.

Анна Ахматова. Картина Н.І. Альтмана, 1915 р.

Література

¹ Зараз назва села Матусів, Шполянського району Черкаської області.

² Після смерті *Григорія Потьомкіна* у 1791 році село переходить у спадок його родичу генералу *Миколі Висоцькому*.

³ На мій погляд, саме на честь своєї тітки була і названа *Анна Ахматова*. Символічно, що її хрещеним батьком був *Стефан Романенко* — член виконавчого комітету “Народної волі”. Хрестили Анну в одеському Преображенському соборі. А пам’ять про “Народну волю” впливає з забуття в її “Поємі без героя” майже через 60 років.

⁴ Інформація про революційну діяльність *Анни Горенко* знаходиться в біобібліографічному словнику “Деятели революционного движения в России” (М., 1927).

⁵ Літературна діяльність *Андрія Горенка* висвітлена в біографічному словнику “Русские писатели” (т. I, М., 1989).

⁶ Цікавою є сторінка його взаємовідносин з *Федором Достоевським*. Як згадує *Й. Бродський*, “... у 1964 році вишло два томи спогадів про Достоевського. Там були опубліковані спогади дочки *Анни Павлівни Філософовой* про те, як *Горенко* і *Достоевський* допомагали їй розв’язати арифметичну задачу про зайця і черепаху, ... я написав про це Анні Андріївні. Вона була надзвичайно вдячна і, згадується, доповнювала: ... моя матуся ревнувала мого батечка до тієї ж дами, до якої залицявся *Достоевський*”.

⁷ Ідеалом драматичної актриси була геніальна *Елеонора Дузе*.

⁸ На вулиці М. Заньковецької, 7 (колишня Мерінгівська) на честь Анни Ахматової встановлена меморіальна дошка.

Вірш Івана Франка “Хоч ти не будеш цвітною цвісти” у перекладі Анни Ахматової

Хоч ти не будеш цвітною цвісти,
Левкою пахуче-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плисти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш бути мені святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав, ні спеки.
Як ідеал все ясний — бо далекий.
Я понесу тебе в душі на дні,
Облиту чаром свіжості й любови,
Твою красу я переллю в пісні,
Огонь очей в дзвінкій хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні...
Мов золотая мушка, в бурштиновий
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвістимеш ти, — покіль мій спів лунає.

Хоть не цвести тебе в тиши полян
Душистою кувшинкой золотою,
Хоть ты плывешь с толпою в океан
Обыденности серой и застою,
Но лик твой вечно будет осиян,
Ты для меня останешься святою,
Как бури не выдавший лепесток,
Как идеал, что ясен и далек.

Тебя я в душу заключу мою,
За свежесть обаянья благодарный;
Твою красу я в песни перелю,
Огонь очей — в напев мой светозарный,
Кораллы уст — в гармонии струю.
Ты золотая мушка, что в янтарный
Хрусталь попала — в нем навеки спит.
Цвети же ты, пока мой стих звенит.

⁹ У 1907 році в Парижі, в російськомовному журналі “Сириус” відбулась перша публікація Анни Горенко — вірш “На руке его много блестящих колец”. Пізніше вона згадувала: “В журнале “Сириус” Н. С. (М. Гумільов — М.С.) напечатал мои стихи по своей инициативе, по памяти и под моей старой фамилией — Горенко”.

¹⁰ *О. Екстер* (дівоче прізвище Григорович) навчалась в Київській рисувальній школі *М. Мурашка*, в Київському художньому училищі, в Паризькій академії Гран-Шом’є. Була в дружніх відносинах з *О. Архипенком*, *А. Ахматовою*, *М. Гумільовим*. Останній, часто буваючи в Києві, зупинявся в гостинному домі Екстерів.

¹¹ Це її перший вірш, опублікований під поетичним псевдонімом “Анна Ахматова”.

¹² З *Миколою Євгеновичем Екстером Олександра Григорович* одружилась наприкінці 1905 року.

¹³ *Дмитро Львович Давидов* (1870—1930) був онуком декабриста, рідним племінником *Петра Ілліча Чайковського*. Дружина *Д. Давидова*, *Наталія Михайлівна* (з родини *Гудим-Левковичів*) — непересічна художниця і меценат.

¹⁴ Відомі романси *Б. Яновського* на вірші *А. Ахматової* “Я улыбається перестала” та “Потускнел на небе синий лак”.

¹⁵ В цьому ж номері журналу друкується і повість самого *Ніколая Гумільова* “Гибели обреченные”. А Анна пише в одному з листів: “Зачем Гумилев взялся за “Сириус”? Это меня удивляет и приводит в необычайно веселое настроение, сколько несчастиев наш Микола перенёс, и все понапрасну”.

¹⁶ Записано біографом *А. Ахматової Павлом Лукницьким*.

P.S. Майже рік, працюючи над перекладом французького “Зів’ялого листя” (а вона переклала весь цикл), **Анна Ахматова** зазначала: “Переводить с родственного языка куда сложнее, чем с французского или английского, хочется сохранить максимальную верность, даже сберець рифмы, но, оказывается, что эта близость иллюзорна. Слова, звучащие по-украински и по-русски почти одинаковы, на самом деле относятся к разному стилистическому ряду”. І далі: “По внутреннему моему убеждению, связь на основе антитезы между “Увядшими листьями” и “Божественной комедией” несомненна, и поэтому стихи **Франко** мне особенно дороги и близки”. Характеризуючи зв’язок між поглядами **Данте** і **Франка** вона відзначає: “У Данте весь мир, вся вселенная — путь грешника из ада через чистилище в рай... У Франко — драма одинокого, безсильного человека, находящего выход в смерти... Это обратный путь в адскую воронку”. **Франко** цінував **Данте**, перекладав його поезію, писав про нього. Тому не випадково вірш “Тричі мені являлася любов” написаний дантівськими терцинами. Спільний поетичний ідеал поєднував музу **Івана Франка** і музу **Анни Ахматової**:

*И вот я ночью жду её прихода,
Жизнь, кажется, висит на волоске.
Что почести, что юность, что свобода
Пред милой гостьей с дудочкой в руке.
И вот вошла. Откинув покрывало
Внимательно взглянула на меня.
Ей говорю: “Ты ль Данту диктовала
Страницы Ада?” Отвечает: “Я”.*

(“Муза”) ■

¹⁷ Хто цей “Він” достеменно невідомо. Як іронічно цитує **О. Пушкіна** дослідниця життя **Анни Ахматової Алла Марченко**: “Она ждала кого-нибудь...” Закінчилась ця любовна драма восени 1909 року. І знову геніальний вірш **Анни Горенко** підсумовує частину життя:

*На столике чай, печеняя сдобные,
В серебрянной вазочке драже.
Подобрала ноги, села удобнее,
Равнодушно спросила: “Уже?”
Протянула руку. Твои губы дотронулись
До холодных гладких колец.
О будущей встрече мы не условились.
Я знала, что это конец.*

¹⁸ **Г. Шпет** — один з найвидатніших філософів ХХ ст. Його погляди близькі до феноменології **Е. Гуссерля** (1859—1938). На честь **Г. Шпета** відбуваються міжнародні наукові конференції, видаються зібрання його творів. Він був розстріляний більшовиками у сумнозвісному 1937 році. **Анна Ахматова** дружила з його дочкою, допомагала їй після смерті батька.

¹⁹ Цей спогад багато в чому пов’язаний з її ташкентським оточенням. Зокрема з композитором і піаністом **Олексієм Козловським** (1905—1977), який був родом із Києва і навчався в Київській консерваторії. Відбуваючи політичне заслання в Ташкенті, він стає одним із найближчих друзів **А. Ахматової**. Збереглися його музичні твори на Ахматівські тексти: “Ива”, “Царскосельская статуя”, “Из года сорокового”. Дивним чином цей спогад перегукується з віршем польської поетеси **Зофії Заремб’янки** “Київ”: “Майнула в завулку тінь Ахматової і пропала у снах неспокійних”. **А.О. Козловському** Анна Ахматова присвятила вірш “Явление луны”.

Анна Ахматова.
Картина О.Л. Делла-Вос-Кардовської, 1914 р.

²⁰ Мова йде про **Олександрю Смирнову-Россет** (1809—1882) — близького друга **Миколи Гоголя**. Збереглися її спогади та листування з **М. Гоголем**.

²¹ **Володимир Нарбут** (1888-1938) — входив до групи поетів-акмеїстів та гумільовського “Цеху поетів”. Розстріляний в сталінському концтаборі як український націоналіст.

²² Див. статтю **І. Анненського** “О лирической поэзии”.

²³ Одна з найкращих картин **Олександри Екстер** “Фундуклеївська”.

²⁴ **Олександр Таїров** (1885—1950) — театральний режисер, сценічну кар’єру починає в Києві.

²⁵ Коли у 1912 році вийшла перша книжка **Анни Ахматової** “Вечер”, то виявилось, що значна кількість віршів з цієї книжки створювалась саме в Києві. Це підкреслює й епіграф до збірника: “Мне двадцать лет сегодня вечером”. Очевидно, саме цей червневий вечір 1909 року був надзвичайно пам’ятним для **Анни Горенко**.

²⁶ Церква знаходилась навпроти нинішньої станції метро “Гідропарк”. Зруйнована в 60-х роках ХХ століття.

²⁷ В ці роки вона часто відвідує матір, яка жила в селі Слобідка-Шехелівська на Поділлі у своєї сестри **Анни Еразмівни**. Зараз в селі існує музей **Анни Ахматової**, їй встановлено пам’ятник. Дбайливо зберігається і могила її матері Інни Еразмівни, яка померла у 1930 році.

²⁸ Вона згадувала, як після феноменального успіху її першої книжки “Вечер” “... люди встречали жену **Н. Гумилёва**, бледную, темноволосую, очень стройную, то едва ли приходило в голову, что у этого существа за плечами уже очень большая и страшная жизнь, что стихи 10—11 гг. не начало, а продолжение”.